

Л. М. Лучка

*Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара*

КНИЖКОВА СПАДЩИНА Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Висвітлено постать та діяльність видатного українського вченого-історика, етнографа та фольклориста Д. І. Яворницького за його книжковою спадщиною. Проаналізовано джерела та шляхи надходження, тематика видань та бібліографічне оформлення. Розглянуто

роль регіоналістики у процесі формування національної книжкової спадщини.

Ключові слова: фондові зібрання, книжкова спадщина, Д. І. Яворницький, Катеринослав.

Лучка Л. Н. Книжное наследие Д. И. Яворницкого в фондах научной библиотеки Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара.

Освещено личность и деятельность видного украинского ученого-историка, этнографа и фольклориста Д. И. Яворницкого по его книжному наследию. Проанализировано источники и пути поступления, тематика изданий и библиографическое оформление.

Рассмотрено роль регионалистики в процессе формирования национального книжного наследия.

Ключевые слова: фондовые собрания, книжное наследие, Д. И. Яворницкий, Екатеринослав.

Luchka L. M. D. I. Yavornitsky's book heritage in collections of the scientific library of Oles Honchar Dnipropetrovsk national university.

The article deals with analysis of books written by a famous Ukrainian scientist, historian, ethnographer, folklore researcher and cultural activist D. I. Yavornitsky, which are stored in the Scientific library of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. The initial book collection of the library was created in 1918. It consisted of books from Katerinoslav secondary schools. D. I. Yavornitsky made a valuable contribution to the history of the university and its library. Basic criteria for bibliographic analysis of D. I. Yavornitsky's books are the following: content, chronological limits, subject matter, publishing houses, seals and inscriptions, number of copies printed. A part of books came to University library from Katerinoslav's schools. The collection of D. I. Yavornitsky's books grew in difficult post-war years (1947) and in the 60–80-s of the 20th century. Each book by D. I. Yavornitsky has scientific and historical

value, has peculiar decoration and structure. The books contain maps, indices and appendices. His books contain materials on church and judicial system, everyday life and traditions which were common in Zaporizhzhya regions. The scientist's books contain pictures of Ukrainian and Russians painters I. E. Repin and O. G. Slastion which are of great scientific value as well. The publishing of the books is connected with names of famous landowners G. P. Alexeev, M. M. Komstadius and V. V. Tarnovsky. The article gives information about lifetime editions of D. I. Yavornitsky and their interesting modern reissues in Ukraine. Researching and analyzing of D. I. Yavornitsky's literary heritage will help to show the features of publishing in the Russian Empire and highlight individual contribution to Katerinoslav history and culture.

Keywords: book collections, book heritage, D. I. Yavornitsky, Katerinoslav.

Історико-книгознавче дослідження спрямоване на пошук матеріалів про склад та зміст книжкової спадщини бібліотек, які виконують провідну роль у світовому культурному просторі. Фондові зібрання зберігають літературу, що є свідком певного часового простору та слугує потужним інструментарієм у процесах ґрунтового аналізу та поглибленого вивчення бібліотекознавчих досліджень. Постать Д. І. Яворницького та його наукова діяльність на теренах Катеринославщини широко висвітлена вітчизняними науковцями С. В. Абросимовою, В. М. Зарубою, С. І. Світленком, М. П. Чабаном, Г. К. Швидько, М. М. Шубравською. Український вчений постійно працював

в архівах та бібліотеках України, Росії, Польщі, розшукуючи та вивчаючи цінні матеріали з історії України, її народу та культурної спадщини. І тому зрозумілим є наявність його творів у сучасних бібліотеках та постійна увага науковців до історичної спадщини української нації.

Наукова бібліотека Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (далі – ДНУ ім. Олеся Гончара) зберігає понад 20 назв праць Д. І. Яворницького, які стали об'єктом історико-книгознавчого дослідження. Історичні розвідки Д. І. Яворницького вирізняються історіографічними джерелами, ґрунтовністю та викладом матеріалу. Дослідження мають пря-

ме відношення до Катеринославської губернії і вводять читачів ще в одну площину наукового доробку українського вченого-історика. Історія Наукової бібліотеки ДНУ ім. Олесь Гончара починалась у 1918 р., з часом відкриття у Катеринославі приватного університету. Відповідно до статуту університет повинен мати бібліотеку. Основу початкового фонду бібліотеки новоствореного університету складали книжкові колекції середніх навчальних закладів Катеринослава: Класичної гімназії, I та II реальних училищ, чоловічої та жіночих гімназій. У 1927 р. фонд бібліотеки нараховував 45 тис. книг, серед яких були праці Д. І. Яворницького [5, с. 49].

Людина енциклопедичних знань і величезної працездатності, Д. І. Яворницький залишив помітний слід в історії Дніпропетровського університету. У 1920-х рр. Д. І. Яворницький завідував кафедрою українознавства. Творча спадщина відомого українського історика козацтва включає історичні та філологічні праці, які належать до пам'яток історичної думки України. Наукові праці й інтереси вченого присвячені історії українського козацтва та окремих постатей, вивченню українського фольклору, археологічним студіям.

80–90-ті роки XIX ст. були плідним періодом наукової діяльності Д. І. Яворницького. Він опублікував низку праць, зокрема «Запорожье в остатках старины и преданиях» у двох частинах (1888 р.), «Сборник материалов для истории запорожских козаков» (1888 р.), «Публичные лекции по археологии России» (1890 р.), «Вольности запорожских козаков» (1890 р.), «И. Д. Сирко, славный кошевой атаман войска запорожских низовых козаков» (1894 р.). У цей період етнограф розпочав працю над створенням тритомної монографії «История запорожских козаков» (1892–1897 рр.). Цінною є праця «Число и порядок Запорожских Сечей» обсягом 76 аркушів, яка була надрукована у журналі «Киевская старина» за 1884 рік, № 7.

У першій третині XX ст. автором були написані такі праці: «Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг.» (1906 р.), «Гетман Петр Конашевич Сагайдачный» (1913 р.), «Две поездки в Запорожскую Сечь Яценко-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750–1751 г.» (1915 р.), «Україно-руське козацтво перед судом історії» (1918 р.), «Словник української мови. Т. 1: А-К» (1920 р.), «Дніпрові пороги: альбом фотографій з географічно-історичним нарисом» (1928 р.), «До історії Степової України» (1929 р.). Ґрунтовним виданням початку ХХІ ст. стала підготовлена авторським колективом Дніпропетровського національного історичного музею (далі – ДНІМ) ім. Д. І. Яворницького «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького» (шість випусків, 1997–2012 рр.).

Основними критеріями бібліографічного аналізу видань стали тематика, хронологічні межі, зміст, видавництва, печатки та написи, наклад. Цікавою є історія надходжень досліджуваної спадщини. Більшість праць потрапили до наукової бібліотеки у 20-ті роки XX ст., за часів існування у Катеринославі університету. Частина видань потрапила до університетської бібліотеки з катеринославських навчальних закладів. Фонд Д. І. Яворницького зростав у повоєнні роки (1947 р.) і в 60–80-ті рр. XX ст.

Певна кількість праць Д. І. Яворницького були надруковані у петербурзького видавця І. М. Скороходова. Цікаву інформацію подає «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького». Відомо, що видавці спілкувалися з українським істориком, підтримували тісні стосунки та допомагали йому у друкуванні та розповсюдженні історичних праць автора. Так, листування І. М. Скороходова і Д. І. Яворницького дає можливість уявити процес та умови книгодрукування в Російській імперії наприкінці XIX ст.: вартість накладу видання «И. Д. Сирко...» коштував 270–290 крб. [7].

Кожне видання Д. І. Яворницького має наукову історичну цінність та привертає увагу елементами оформлення та структурою. Видання «Вольности запорожских козаков: историко-топографический очерк» містить «Описание плана города Екатеринослав», три мапи, покажчик власних назв, додатки. Цікавою є праця «Две поездки в Запорожскую Сечь Яценко-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750–1751 г.». Дев'ять років Лука присвятив службі в Полтавському монастирі. Описані подорожі він здійснював за дорученням монастиря, «за подаяннями» з метою збирання коштів на користь духовного закладу. Праця цікава матеріалами про церковний та судовий устрій, побут, звичаї, вірування, що існували на запорозьких землях.

Праця «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» була видана у Санкт-Петербурзі, у видавництві Л. Ф. Пантелеева, що розміщувалось на Невському проспекті, будинок 30, кімната 7. За 30 років видавничої діяльності Л. Ф. Пантелеев як просвітянин та громадський діяч надрукував понад 260 книг загальним накладом 650 тис. прим. Видавець серед літератури виділяв саме наукові праці. Зі спогадів відомо, що власник видавав твори передових учених другої половини XIX ст. Книга друкувалася у М. Лебедева накладом 1 550 прим. [2, с. 11].

Вищезазначена праця побачила світ за сприяння поміщика, відомого колекціонера предметів давнини на півдні Росії В. В. Тарновського (1 тис. крб.). Загальна вартість видання складала 3 тис. крб. Наукова цінність праці полягає у наявності в ній 57 ілюстрацій (у передмові зазначено

55), виготовлення яких виявилось складною справою, семи мап Запорозьких Січей та загального плану запорозьких земель. Малюнки зроблені руками українського та російського живописців І. Є. Рєпіна та О. Г. Сластьона. Предмети козацького побуту були взяті з колекцій Г. П. Алексеєва, Я. П. Новицького, О. М. Поля. Важливою подією для міста стало перевидання у 2005 р. за колективною редакцією ДНІМ ім. Д. І. Яворницького зазначеної монографії українською мовою [2, с. 11; 6].

Найголовніша праця Д. І. Яворницького «История запорожских козаков. Т. 1, 2, 3» була надрукована за фінансової підтримки землевласника Херсонського повіту, шанувальника запорозької старовини, приятеля Д. І. Яворницького М. М. Комстадіуса. Є кольоровий додаток – креслення «Земляные укрепления близ Желтых Вод, на месте Польского лагеря». Щоб зробити видання більш наочним, корисним та потрібним шанувальникам історії козацтва, до першого тому вміщено 22 ілюстрації, виконаних, переважно, художником І. Є. Рєпіним. Варто зазначити: праця має печатку «Фундаментальная библиотека Екатеринославского института народного образования» (назва Дніпропетровського університету 1920-х рр.) [1, с. 23].

Працю «Публичные лекции по археологии России» автор присвятив катеринославському поміщику, дворянину, другу Г. П. Алексеєву. У книзі значне місце посідають археологічні дослідження курганів Катеринославської губернії та їх знахідки. До відома науковців зазначимо, що видання зберігає печатку «Клуб Пролетарского студенчества», який існував у Дніпропетровську в 20-х рр. ХХ ст. і потребує дослідження.

Вивчаючи історію запорозького козацтва, український історик опрацьовував величезну кількість бібліотечних та архівних джерел. Так, під час роботи над працею про кошового отамана І. Д. Сірка автор використав матеріали понад 50 джерел (літописів, мемуарів та ін.). У видання включені додатки, які містять епістолярії (листи представників козацької влади: І. Сірка, Д. Многогрішного, П. Дорошенка). У 1990 р. у видавництві «Промінь» зазначена праця вийшла українською мовою. Твір потрапив до університетського книгозібрання з бібліотеки, що розміщувалася на початку ХХ ст. на залізничній станції Пост-Амур (Катеринославська губернія).

Після революції 1917 р. змінюється ситуація з українським друком: окремими виданнями, невеликим за обсягом, доходять до читача художні твори В. Винниченка, Б. Грінченка, А. Кашенка та ін. У Катеринославі продовжує друкувати свої розвідки з історії запорозького козацтва Д. І. Яворницький. У 1917 р. у Катеринославі

при книгарні «Слово» діє видавництво «Слово», спочатку як центр друкування політичної, а з часом – дитячої літератури. Наприкінці 1918 р. саме це видавництво розпочало друкувати великий «Словник української мови» як доповнення до «Словаря української мови» Б. Грінченка. Передмову до цього видання написав особисто професор Д. І. Яворницький 26 жовтня 1919 р. З виходом першого тому «Словника» видавництво припинило свою діяльність, усі справи були передані Катеринославській Спільноті споживчих товариств (1920 р.) [4, с. 64; 8, с. 293].

Цікавою є доля книги Д. І. Яворницького «Дніпрові пороги». Цей альбом фотографій з географічно-історичним нарисом вийшов з друку у Харкові у «Держвидав України» 1928 р. Видання містить 43 фото, за художнє оформлення відповідав харківський книжковий графік О. В. Маренков. Видання, що зберігається у науковій бібліотеці ДНУ ім. Олесь Гончара, було придбано на Першому українському букіністичному аукціоні (Київ, грудень 1987 р.) за 550 крб. (стартова ціна становила 25 крб.). Видання стало результатом експедиційної роботи, що здійснювалась на запорозькій землі до будівництва Дніпровської гідроелектростанції. Варто звернути увагу на наклад: 3 тис. прим. У 1989 р. видавництво «Промінь» підготувало перевидання твору [10].

Серед праць окресленої тематики треба зазначити альбом «3 української старовини». Вперше книга побачила світ у Санкт-Петербурзі 1900 р. у видавництві А. Ф. Маркса, званого видавця та книгопродавця. Нариси з історії України за текстом Д. І. Яворницького доповнені ілюстраціями, зробленими друзями та однодумцями автора: живописцем-баталістом М. С. Самокишем і майстром пейзажу та історичної картини С. І. Васильківським [3].

У 1937 р. Д. І. Яворницький завершує роботу над рукописом з історії міста Катеринослава. Джерело зберігається у БАН України (Київ). Ця книга – одна з перших праць з історії нашого міста, яке Д. І. Яворницький називав «славним українським Манчестером». Перше видання нарису «История города Екатеринослава» побачило світ у видавництві «Промінь» 1989 р., у 1996 р. підготовлено друге, доповнене видання. Хронологічні межі охоплюють період з 70-х рр. ХVIII ст. до початку 30-х рр. ХХ ст. Особливістю праці є наявність значної кількості фактичного матеріалу, взятого у попередників – катеринославських діячів. Наукову цінність нарису складають документи, знайдені Д. І. Яворницьким в архівах Катеринославської казенної палати та Катеринославської духовної консисторії [9].

Перше видання твору «Гетман Петр Конашевич Сагайдачный» вийшло з друку в Катерино-

славі 1913 р. російською мовою. Д. І. Яворницький називав П. Сагайдачного «великою особою в південноруській історії». Цією працею український вчений прагнув зберегти пам'ять про видатну постать для майбутніх поколінь з любов'ю до українського народу, його історії, мови. Твір надруковано з археографічним опрацюванням тексту. З метою збереження колориту епохи деякі цитати, написи наводяться мовою оригіналу (польською). У 1991 р. дніпропетровське видавництво «Січ» перевидало працю українською мовою за перекладом В. Чуйка. Передмову підготував український історик Г. І. Сергієнко.

До 150-річчя та 155-річчя від дня народження вченого-патріота ЛНУ ім. І. Франка перевидав у серії «Дрібненька бібліотека» лекцію професора кафедри історії України Д. І. Яворницького «Україно-руське козацтво перед судом історії», яку він прочитав у Катеринославському університеті у вересні 1918 р. Ним був розроблений курс історії місцевого краю. Вперше праця вийшла у Катеринославській друкарні І. П. Мордохилевича у 1918 р., яка знаходилася по вул. Феодосійській. Цінністю львівського видання є стаття доктора історичних наук Б. Якимовича «Дмитро Яворницький: вчений і громадський діяч» [1, с. 41; 10].

Серед сучасних видань треба зазначити безцінну багатотомну працю наукового колективу ДНІМ ім. Д. Яворницького – «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Т. 1-6. Дніпропетровськ: Гамалія; АРТ-ПРЕС, 1997–2012». У місцевих колах приємною подією стала підготовлена доктором історичних наук В. М. Зарубою біобібліографія «Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940)» із серії «Історики держави і права» (2005 р.). Із 2004 р. починають виходити «Твори» Д. І. Яворницького, заплановані як 20-томне наукове видання. Сьогодні наукова бібліотека пропонує читачам отримати тільки три томи (1, 2, 8).

Таким чином, книжкова спадщина Д. І. Яворницького є важливим інструментом у процесі наукових досліджень з історії України та краєзнавства. Вивчення та аналіз наукових праць, створених українським вченим-істориком у різні хронологічні періоди, дають можливість висвітлити внесок, роль та місце особистості в історико-культурному вимірі Катеринославщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Опрацювання бібліотечних фондів щодо історії книжкових зібрань дозволяють виявити умови та стан видавничої справи у Російській імперії в цілому та в Катеринославській губернії зокрема.

Бібліографічні посилання

1. **Абросимова С. В.** Д. І. Яворницький та його родовід / С. В. Абросимова, А. Ф. Парамонов. – Х., 2009.
2. **Абросимова С. В.** Перша монографія Д. Яворницького / С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко // Яворницький Д. І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / Д. І. Яворницький; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Д., 2005. – 3-тє вид., випр. і доп. – Ч. 1. – С. 3–22.
3. **З української старовини: альбом / текст Д. І. Яворницького; малюнки М. С. Самокиша та С. І. Васильківського.** – К., 1991.
4. **Лисиченко Д.** Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині / Д. Лисиченко // Бібліол. вісті. – 1930. – № 2. – С. 57–69.
5. **Питання та замітки ДІНО / відп. ред. ректор М. Л. Александров.** – Д., 1927.
6. **Світленко С. І.** Українські інтелектуальні зв'язки Д. І. Яворницького в Наддніпрянщині дореволюційного пе-

ріоду / С. І. Світленко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко та ін. – Д., 2010. – Вип. 8. – С. 25–48.

7. **Скороходов І. М.** Лист до Д. І. Яворницького від 30.05.1894 р. / І. М. Скороходов // Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького / уклад.: С. Абросимова, В. Бекетова, Н. Василенко. – Д., 2012. – Вип. 6. – С. 518.

8. **Тимошик М.** Історія видавничої справи: підруч. / М. Тимошик. – К., 2003.

9. **Яворницький Д. І.** Історія міста Катеринослава / Д. І. Яворницький. – 2-е изд., доп. – Д., 1996.

10. **Якимович Б.** Дмитро Яворницький: вчений і громадський діяч / Б. Якимович // Яворницький Д. Україно-руське козацтво перед судом історії / Д. Яворницький; упоряд., авт. вступ. ст. та наук. ред. Б. Якимович. – Л., 2010. – С. 5–25.

References

1. Abrosymova, S. V., & Paramonov, A. F., 2009. *D. I. Yavornytsky'skyi ta yoho rodovid* [D. I. Yavornytsky and his genealogy]. Kharkiv (in Ukrainian).
2. Abrosymova, S. V., & Vasylenko, N. Ye., 2005. *Persha monohrafiya D. Yavornytsky'koho* [The first D. Yavornytsky's monograph]. *Yavornytsky, D. I. Zaporozhzhya v zalyshkakh starovyny i perekazakh narodu* [Zaporozhzhya in the remains of ancient traditions and people stories]. Dnipropetrovsk, part 1, pp. 3-22 (in Ukrainian).
3. Yavornytsky, D. I. (text), Samokysh, M. S. & Vasylykivsky, S. I. (pictures), 1991. *Z ukraiyins'koyi starovyny* [Some Ukrainian antiquity] [Album]. Kiev (in Ukrainian).
4. Lysyuchenko, D., 1930. *Korotkyi ohlyad ukraiyins'koyi vydavnychoyi diyal'nosti, presy ta knyhotorhivli na kolyshniy*

Katerynoslavshchyni [Overview of Ukrainian publishing, press and book trade in former Ekaterinoslav region]. *Bibliolohichni visti* [Bibliological news], No 2, pp. 57-69 (in Ukrainian).

5. Alexandrov, M. L. (managing editor), 1927. *Pytannya ta zamitky DINO* [Questions and notes of the DIFE]. Dnepropetrovsk (in Ukrainian).

6. Svitlenko, S. I., 2010. *Ukrayins'ki intelektual'ni zv'yazky D. I. Yavornytsky'koho v Naddnipyrianshchyni dorevolutsiynoho periodu* [D. I. Yavornytsky's Ukrainian intellectual connections in the Naddnipyrianska Ukraine in pre-revolutionary period]. *Naddnipyrianska Ukrayina: istorychni protsesy, podiyi, postati* [Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, personalities] [Coll. of scientific works]. Dnipropetrovsk, iss. 8, pp. 25-48 (in Ukrainian).

7. Skorokhodov, I. M., 2012. Lyst do D. I. Yavornyts'koho vid 30.05.1894 r. [Letter to D. I. Yavornytsky at 30/05/1894]. *Abrosymova, S. Beketova, V., Vasilenko, N. (compilers). Epistolarna spadshchyna akademika D. I. Yavornyts'koho [Epistolary heritage of Academician D. I. Yavornytsky]*. Dnipropetrovsk, iss. 6, pp. 518 (in Ukrainian).

8. Tymoshyk, M., 2003. *Istoriya vydavnychoyi spravy [The history of publishing]* [Tutorial]. Kiev (in Ukrainian).

9. Yavornytsky, D. I., 1996. *Istoriya goroda Yekaterinoslava [The history of Ekaterinoslav city]* : 2nd ed., supplement. Dnepropetrovsk (in Russian).

10. Yakymovych, B., 2010. Dmytro Yavornyts'kyy: vchenyy i hromads'kyy diyach [Dmytro Yavornytsky : scientist and public figure]. *Yavornytsky, D. Ukrayino-rus'ke kozatstvo pered sudom istoriyi [Ukraine-Ruthenian Cossacks on the court of history]*. Lviv, pp. 5-25 (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 1.03.2016